

### Rădăcinile răului: o istorie a antisemitismului

**Dumitru TUCAN, Maria PAȘCALĂU, *Calea spre genocid: antisemitismul european, antisemitismul românesc*, Timișoara, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2024, 284 p., ISBN 978-630-327-142-2**

La două decenii de la publicarea *Raportului final* al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, într-un context marcat de o tot mai accentuată radicalizare a discursului politic, Dumitru Tucan și Maria Pașcalău își propun realizarea unei sinteze de tip istoriografic „a antisemitismului european și a legăturilor sale cu antisemitismul românesc” (p. 7). Demersul are ca scopuri declarate explicarea uneia dintre cele mai mari tragedii ale veacului trecut, Holocaustul, și umplerea unui gol în cercetarea românească asupra fenomenului. Volumul reușește astfel să depășească o carență din literatura academică autohtonă, în care studiile dedicate problematicii antisemitismului și *devenirii sale „moderne”* (p. 7) sunt încă insuficiente, atât din cauza politicilor celor aproape 30 de ani de dictatură național-comunistă, cât și a unui deceniu imediat postdecembrist axat pe reevaluarea „istoriei traumatice asociate cu comunismul românesc” (p. 21), care au făcut ca, până în 2004, când *Raportul final* a văzut lumina tiparului, implicarea României în Holocaust să fie mai degrabă trecută sub tăcere.

Apariția cărții este cu atât mai oportună cu cât introducerea, în 2023, a disciplinei *Istoria evreilor. Holocaustul* în planul-cadru de învățământ pentru clasa a XI-a a deschis o nouă dezbatere referitoare la Holocaust și antisemitism în România, care a relevat „persistența unor prejudecăți antisemite în societatea românească” (p. 27). Bine exploatată de autori în *Introducere*, această discuție conferă volumului o nouă miză – aceea de a contribui la dezavuarea teoriilor negaționiste privind Holocaustul românesc, încă existente în mentalul societății autohtone. În consecință, *Calea spre genocid: antisemitismul european, antisemitismul românesc* reprezintă o contribuție culturală necesară în spațiul românesc, fiind un adevărat instrument pentru înțelegerea unui fenomen care a umbrat istoria europeană a secolului al XX-lea și a cărui memorie trebuie asumată ca o responsabilitate a educației contemporane.

Prima parte a studiului, dedicată antisemitismului european, pornește de la *Germania nazistă și politica genocidară*, urmărind „rețelele complexe” care au dus la marele masacu, în centrul cărora se află figurile călăilor. Autorii caută astfel să răspundă la întrebarea „De ce au devenit foarte mulți germani călăi-executanți?” (p. 33), oferind explicații atât din perspectivă psihologică, pe baza studiului lui Christopher R. Browning, cât și antropologico-istoricizantă, fundamentate pe ideile lui Daniel Goldhagen, din al cărui excurs, în ciuda intransigenței care îl caracterizează, autorii subliniază „acel cadru mental antisemit al culturii germane”, extins însă la nivel european, și axiomatica influență a propagandei naziste (p. 35), începută odată cu *Mein Kampf*. De altfel, impactul scrierii lui Hitler asupra ascensiunii antisemitismului

reprezintă un alt punct de interes al celor doi cercetători, care identifică în cadrul volumului mai multe forme ale antisemitismului, între care, în siajul ideologic al mișcării *Völkisch* din secolul al XIX-lea, predomină cel rasist (p. 40). Amploarea pe care o iau ideile din *Mein Kampf* a avut însă nevoie de un „cadru mental antisemit specific Europei” (p. 45), conturat în jurul celor cinci tipuri de antisemitism delimitate de autorii volumului: *antisemitismul cultural*, *antisemitismul religios*, *antisemitismul economic*, *antisemitismul politic* și *antisemitismul rasist*.

În mod firesc, secțiunea continuă cu o prezentare a acestor filoane ale antisemitismului, însă nu înainte ca Tucan și Pașcalău să realizeze o scurtă istorie a conceptului, care, în ciuda faptului că ar fi fost utilizat izolat încă din 1860, este asociat de către canonul istoriografic cu figura lui Wilhelm Marr, fondatorul *Ligii antisemite* și autorul pamfletului *Calea spre victoria spiritului germanic asupra spiritului evreiesc* (1880), unde termenul a fost uzitat pentru prima dată cu conotații politice (p. 49). Noutatea lexemului nu implică însă și o tradiție cu aceleași caracteristici ale manifestării sale, rădăcinile antisemitismului european fiind fixate în Antichitate, perioadă în care ia naștere *antisemitismul cultural*. Semnificativă în acest sens este ostilitatea lumii greco-latine față de evrei, generată, în principal, de *diferența religioasă* care, pe de-o parte, (re)confirmă *diferența* ca fundament al oricărei forme de discriminare, iar pe de altă parte stabilește fundamentul *antisemitismului religios*.

Dacă elinii le reproșau evreilor monoteismul și iconoclastia (p. 54), antisemitismul religios, manifestat inițial ca „antisemitism teologic” (p. 63), are la bază rivalitatea dintre adepții iudaismului și cei ai creștinismului. Conform celor doi cercetători, încă din primele secole ale erei comune apare o serie de tratate „*adversos Judaeos*” (p. 63), care conturează o imagine demonică evreului, căruia i se aduc numeroase acuzații, dintre care cea mai gravă, *deicidul*, devine „centrală pentru antisemitismul religios creștin” (p. 65). Acest filon al antisemitismului se va manifesta și în perioada medievală, alimentând numeroase „afirmații *himerice*” (p. 74), precum cea referitoare la omorul ritual, răspândită, de-a lungul secolelor, în întreaga Europă, inclusiv în spațiul românesc. Un rol important în demonizarea identității evreului, care a dus la expulzarea și marginalizarea comunităților iudaice, l-au jucat și reprezentările artistice, mai întâi, în „teatrul cu subiect religios medieval” (p. 82), iar, ulterior, în textele unor autori partea a canonului, precum Shakespeare, Voltaire sau Dostoievski (p. 83).

Imaginea evreului în textele acestor scriitori, de multe ori prototip al bogatului sau al cămătarului lipsit de principii morale, se află în strânsă legătură cu cea de-a treia formă a antisemitismului, *antisemitismul economic*. În capitolul dedicat acestui filon antisemit, autorii studiului discută premisele istorice ale acumulării capitalului ce va susține emergența unor dinastii bancare transnaționale (p. 93), dar și momentele de criză economică pentru care bancherii evrei au fost considerați responsabili și care au generat ideea unui complot al comunităților evreiești pentru hegemonia economiei mondiale (p. 104). Antisemitismul economic se va juxtapune astfel antisemitismului cultural, renăscut, paradoxal, în contextul *emancipării evreilor în Europa*. Acest

fenomen are loc în secolul al XIX-lea, când ideile liberal-democratice se află în sincronicitate cu cele ale unei „formării identităților naționale” (p. 112), care contribuie la nașterea unui discurs cu un puternic caracter etnocentric în care evreul va reprezenta alteritatea incompatibilă cu unitatea culturală națională. Astfel, ostilitățile față de comunitățile evreiești vor fi reluate, iar antisemitismul va lua formele antisemitismului politic și a celui rasist, filoane care vor juca un rol important în urmarea *căii spre genocid*.

În ceea ce privește antisemitismul politic, acesta este pus în evidență prin discutarea celebrei Afaceri Dreyfus, care a dat naștere mișcărilor sionismului, dar și a falselor *Protocoale ale înțelepților Sionului*, redactate de poliția secretă țaristă, care au înlesnit radicalizarea ideilor antisemite, demonstrând că „antisemitismul politic poate fi identificat nu numai în circulația generală a unor stereotipuri antievreiești aplicate la viața politică, ci și ca utilizare conștientă a acestor prejudecăți ca instrument politic” (p. 131). Totodată este subliniată constanta asociere a evreilor cu politicile de stânga, care va evolua, după Revoluția Bolșevică, într-un adevărat mit iudeo-bolșevic, exploatat intens în scop propagandistic în țări ca Estonia, Letonia, Lituania, Polonia sau România, aflate sub amenințarea directă a URSS (p. 142).

*Antisemitismul rasist* este corelat cu pozitivismul secolului al XIX-lea, care introduce în „definirea identității [...] criteriile rasiale”. Realizând mai întâi o incursiune prin principalele clasificări și idei asupra „raselor” umane, de la Carolus Linnaeus, Johann Friedrich Blumenbach și Pierre Paul Broca la Herbert Spencer, Ernest Renan, Arthur de Gobineau sau Houston Stewart Chamberlain, autorii pun în evidență perspectivele care au stat la baza impunerii unui caracter rasist asupra antisemitismului, care va completa „lunga istorie a discriminării și excluderii evreului” (p. 167).

Secțiunea *Antisemitismul european* se încheie cu o serie de concluzii parțiale, urmate de două epiloguri care fac apel la două perspective complementare asupra trecutului – istoria mare, a documentelor și a deciziilor politice, și istoria mică, a experiențelor individuale. Autorii trec astfel în revistă premisele care au făcut posibilă transformarea *urii iraționale a naziștilor* față de evrei într-o politică sistematică de exterminare, ilustrată prin două reprezentări ale Holocaustului.

Cea de-a doua parte a volumului discută antisemitismul în spațiul românesc, fiind împărțită în trei capitole. Cel dintâi explorează *Rădăcinile culturale și politice ale antisemitismului în România*, a cărui radicalizare din perioada interbelică vine pe fondul schimbărilor din secolul al XIX-lea, când în România are loc *procesul de construcție națională* (p. 180). Sunt amintite politicile antievreiești antebelice, instituite de Ion Brătianu, Mihail Kogălniceanu și Ion Ghica, dar și reacțiile violente ale intelectualilor, odată cu necesitatea respectării articolului 44 al Tratatului de la Berlin. În România începe astfel ralierea la „ideologia mișcării antisemite internaționale” (p. 184), iar textele unor autori consacrați ai literaturii române, precum Vasile Alecsandri, Ioan Slavici, Mihai Eminescu sau Bogdan Petriceicu-Hasdeu, contribuie la conturarea unei imagini negative a evreității. Astfel, până la începutul

secolului XX, în spațiul românesc sunt luate deja mai multe măsuri împotriva comunităților de evreiești și sunt fondate mai multe organizații antisemite. După Primul Război Mondial, statutul de cetățeni români acordat „în urma Conferinței de Pace de la Paris din 1919 și garantat de Constituția din 1923” (p. 193) nu îi va proteja mult timp pe evrei. Fenomenul naționalist integral etnic și instabilitatea politică au dus la înființarea unor formațiuni cu un vădit caracter antisemit, ca LANC sau Legiunea Arhanghelului Mihail, cea din urmă fiind susținută de figuri importante ale vremii, precum Octavian Goga, Nichifor Crainic (până la asasinarea lui I.G. Duca) sau Nae Ionescu, promotorul în rândul tinerei generații al valorilor de extremă dreaptă, ascunse inițial în spatele unui ortodoxism mistic. Sunt precizate astfel măsurile antievreiești care se iau în toată această perioadă, autorii relevând că, în ciuda faptului că „guvernul nu ia măsuri de lichidare a fizică a evreilor, [...] autoritățile române [...] sunt totuși responsabile pentru crearea și întreținerea unei atmosfere intens antisemite” (p. 216).

*Dezlănțuirea genocidară* are loc în timpul regimului lui Ion Antonescu, perioadă explorată în cel de-al doilea capitol dedicat antisemitismului din România. Ascensiunea extremei drepte va culmina cu declararea României drept Stat Național Legionar, după care au fost adoptate numeroase măsuri al căror țel era rezolvarea „problemei evreiești”. Se discută astfel măsurile „ghetoizării profesionale”, precum exproprierea sau interzicerea accesului în școli și a exercitării anumitor profesii, cărora le-au urmat măsuri de ghetoizare și de exterminare propriu-zise, toate „în numele salvării națiunii” (p. 244).

Ultimul capitol se oprește asupra Holocaustului din Transilvania de Nord, pierdută în 1940 de România în favoarea Ungariei, unde „legislația antievreiască era destul de consistentă” (p. 246). Sunt aduse în discuție deportările arbitrare din perioada 1940-1941, dar și ghetoizarea din 1944 și deportarea ulterioară la Auschwitz care au făcut să existe un număr mai mare de victime din rândul populațiilor evreiești din Transilvania de Nord decât din cea de Sud. Autorii studiului notează însă foarte bine faptul că această diferență nu a fost determinată de eforturile salvatoare ale lui Ion Antonescu, ci de politicile „prudente, oportuniste ale guvernului său în contextul pierderilor suferite de Germania în război” (p. 261).

*În loc de încheiere*, cei doi cercetători au optat pentru o reluare a mizei demersului lor, dar și pentru o prezentare a proiectului de cercetare care își dorește să realizeze o istorie aplicată a memoriei și a reprezentărilor culturale ale Holocaustului în România, pentru care studiul de față nu reprezintă decât un preambul (p. 263). Prin această declarație de intenție, cei doi filologi marchează caracterul deschis al volumului lor, care devine astfel un punct de plecare pentru o viitoare cercetare interdisciplinară mai extinsă, care se anunță a fi de o importanță majoră, ținând cont de restrânsa bibliografie autohtonă despre care aminteam mai sus.

Bucurându-se de o bibliografie solidă și variată, tomul are meritul de a oferi lectorului o cartografiere a modului în care antisemitismul european și cel românesc au luat *calea spre genocid*, printr-o abordare care îmbină descrierea aspectelor de natură istorică cu o hermeneutică de tip cultural, ce pune în lumină mecanismele

socioculturale care au favorizat proliferarea antisemitismului atât în Europa, cât și în spațiul românesc. Așadar, volumul *Calea spre genocid: antisemitismul european, antisemitismul românesc* reprezintă o contribuție esențială pentru înțelegerea trecutului și, în același timp, un instrument valoros pentru construirea unor argumente valide într-o dezbatere a prezentului în care memoria Holocaustului continuă să fie contestată sau distorsionată.

Mihaela-Oana GOGOȘEANU  
(Universitatea de Vest din Timișoara)